

senschim. Deze traditie lijkt me echter zo algemeen dat ze moeilijk Bilderdijks denken nader kan specificeren en karakteriseren. Wellicht is dat meer het geval bij die derde traditie, die van het op Rome gerichte classicisme van de Franse aristocratie uit de zeventiende en achttiende eeuw. Zij heeft in ieder geval meer verklarende waarde voor bepaalde aspecten van Bilderdijks politieke en historische denken. Bilderdijk was royalist en monarchist, maar geen absolutist. De ideale politieke en sociale ordening was voor hem de feodale monarchie, waarin zijns inziens het romeinse eerbegrip een centrale rol speelde. Van Eijnatten spreekt over een classicistische uitwerking van de *thèse féodale*. Bilderdijks idealisering van de middeleeuwen is niet romantisch maar eerder classicistisch georiënteerd. Zijn haat tegen de koopmansstand (zij kennen geen eer) en de bourgeoisie is geen romantische karakteristiek, maar stoelt op dit aristocratisch classicisme. De gelijkenis met onder meer Southey, wiens werk Bilderdijk kende, is op dit punt opvallend. Kunnen we ook hier niet stellen dat dit aristocratisch-feodale classicisme absoluut geen tegenstelling vormt met de latere romantische idealisering van de middeleeuwen? Zij liggen meer in eikaars verlengde.

Wat de auteur in dit kader over *De geschiedenis des vaderlands* zegt, is verfrissend en verhelderend. In zijn gedeeltelijke analyse van dit werk komen zijn nieuwe benadering en interpretatie nog het meest tot hun recht, zeker waar het gaat over dat aristocratisch classicisme met zijn koopliedenhaat en idealisering van de feodale middeleeuwen. Bilderdijks geschiedwerk heeft weinig of niets met de romantisch evocatieve geschiedschrijving van doen. Zijn geschiedconceptie is duidelijk niet modern. Geschiedenis was en bleef voor hem in de eerste plaats een exemplarisch schouwtoneel, waarop zich telkens weer eenzelfde drama afspeelde en waarbij de historische acteurs ook moreel op hun daden dienden beoordeeld te worden. Tenslotte nog een laatste kritische opmerking. Er komen in dit rijke boek nogal wat waarderingsoordelen voor, zeker aan het slot. Ik betwijfel of ze ons helpen Bilderdijk beter te begrijpen. Ook de vraag naar zijn al of niet vermeende grootheid acht ik historisch gesproken weinig zinvol. De grootste verdienste van dit boek is de heroïsche poging Bilderdijk in zijn eigen context en tijd te plaatsen. De auteur doet dit onder meer door de 'constructie' van die drie tradities. Aan het eind van zijn studie gaat hij deze tradities expliciet waarderen en hoe! Bilderdijks theosofie is 'bizar', zijn classicisme verouderd en zijn augustiniaans verzet 'monomaan en te eenzijdig' (688). Bilderdijk slaat geen brug naar de toekomst (Wat is hier onze maatstaf?) en gezien bovenstaande negatieve kwalificaties lijkt hij in zijn eigen tijd reeds een levend anachronisme. Ik zet hier mijn vraagtekens bij. Deze waardevolle ideeënhistorische studie krijgt aan het slot wat teveel 'whiggische' trekken.

P. B. M. Blaas

## NIEUWSTE GESCHIEDENIS

R. Baetens ed., *Brepols. Drukkers en uitgevers 1796-1996* (Turnhout: Brepols, 1996, 351 blz., 1882 BF, ISBN 90 5622 009 8).

Ter gelegenheid van een respectabel jubileum verscheen bij de Turnhoutse firma Brepols een fraai verzorgd, goed gebonden en met talloze illustraties verlucht feestboek. R. Baetens, die niet alleen de eindredactie maar ook ongeveer een kwart van de tekst voor zijn rekening nam,

plaatst het boek in zijn inleiding binnen de door Cole en Schumpeter bepleite 'Enterpreneurial history': door de geschiedenis van individuele bedrijven te schrijven ontstaat langzamerhand een beeld van de gehele economie. Baetens schetst de energie die het kostte om het over verschillende locaties uitgestrooide archief bijeen te rapen — al ontbreekt bijvoorbeeld voor de negentiende eeuw de centrale boekhouding.

Een overzicht van de geschiedenis van de Belgische papierverwerkende industrie bestond nog niet, en Baetens zag zich dus genoodzaakt *Brepols* te openen met een deel dat 'Het tijds-kader' genoemd is, en dat vooral op de geschiedenis van papier en papierverwerking in gaat. Een tweede onderdeel, grotendeels van de hand van de archivaris van Turnhout, H. R. Kok, belicht de economische ontwikkeling van de stad. Het is wellicht eerder interessant voor geïnteresseerden in Turnhout dan voor wie over Brepols wil lezen. Boeiend is de constatering dat deze plaats in de negentiende eeuw na de afscheiding van Nederland juist hinder ondervond van de op het oog gunstige ligging bij de grens. De Belgische overheid wilde 'door overwegingen van militair-tactische aard het aantal grensoverschrijdende verbindingen zo klein mogelijk houden'. Dit deel van het boek eindigt met een pleidooi om Turnhout nu eindelijk eens serieus te nemen als stad.

Brepols was een familiebedrijf; pas in 1994 werd de dagelijkse leiding in handen gelegd van een buitenstaander. Baetens wijst dan ook op het belang van het 'familisme' voor de bestudering van het onderwerp: het doel van een familiebedrijf was te zorgen voor de familie. In dit geval begon de familiegeschiedenis met P. J. Brepols (1778-1845) die zich van drukkersknecht wist op te werken tot zelfstandig ondernemer, eigenaar van een weliswaar eerst nog wankel bedrijf, maar steeds meer een man van postuur in het kleine Turnhout. De bedrijfsgeschiedenis van deze eerste periode biedt fraaie verhalen over de nog ietwat roofridderachtige praktijken waarmee ondernemers zich in de groeiende industrie elkaar titels, merken en handelsrelaties afhandig maakten. De firma Brepols groeide gestaag, en het boek staat dan ook vol foto's van fraaie fabrieken en machtige machinehallen. Plattegronden van het bedrijf of aandacht voor het architectonisch erfgoed ontbreken: dit boek gaat over de geest en over het geld, niet over pleister en baksteen.

Wat het geld betreft: *Brepols* biedt een fraaie bedrijfsgeschiedenis, ingebed in de economische ontwikkeling van België. Dat er in zekere zin sprake is van pionierswerk blijkt uit de beperkte verwijzingen naar de geschiedenis van vergelijkbare bedrijven buiten Turnhout, of naar andere bedrijven in het algemeen. Eigenlijk alleen de dissertatie van medeauteur H. A. Muntjewerff biedt het zo gewenst vergelijkingsmateriaal.

De producten van Brepols kregen een eigen afdeling. Brepols werd groot met kerk- en gebedenboeken, waarvan hij rond 1900 de grootste Belgische producent geweest moet zijn. Die markt viel in de tweede helft van de jaren zestig weg na het Vaticaanse concilie. Pas na 1930 verschenen naast de religieuze titels en almanakken ook andersoortige titels: tot in de jaren zestig waren dat vooral lexicografische werken zoals Verschuerens *Modern woordenboek*. De leus was 'Brepols is de specialist van het woordenboek'. Daarnaast kwam ook het wetenschappelijk fonds tot stand, vooral het *Corpus Christianorum* dat Mignes *Patrologiae* wil vervangen. Tussen 1951 en nu verschenen zo'n 450 delen, een prestatie van formaat in deze tijd van vastlopende reeksen en stagnerende bronnenuitgaven. De laatste jaren is Brepols zich gaan bezig houden met het elektronisch uitgeven, met de microfiche en de cd-rom. Maar Brepols deed van oudsher veel meer dan boeken uitgeven. Er verschenen sierpapier, behangselpapier, centsprenten en vooral ook speelkaarten in allerlei soorten en maten, inclusief het kaartspel 'Magie' voor intelligente pubers. Voor wie bij Brepols in eerste instantie denkt aan catalogi vol wezenlijke wetenschap is het curieus om te bedenken dat een groot deel van de winst tussen

1850 en 1930, dus gedurende vrijwel de helft van het bestaan van de firma, kwam uit de fabricage en verkoop van sierpapier en speelkaarten. Die producten, en de markt voor liturgische werken, maakten Brepols tot een wereldwijd opererend concern dat essentialia leverde voor de geleerde monnik evenzeer als voor de kaartende zeeman. Over dit curieuze concern verscheen nu een fraai en gedegen boekwerk, dat als bedrijfsgeschiedenis, als jubileumboek en als salontafelwerk gelijkelijk voldoet.

F. J. Kossmann

D. Th. Kuiper, e. a., ed., *Predikant in Nederland (1800 tot heden)* (Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800, V (1997); Kampen: Kok, 1997, 299 blz., f39,90, ISBN 90 242 9183 6).

De Nederlandse predikant sinds 1800 vormt het thema van dit jaarboek van het Documentatiecentrum voor het Nederlands protestantisme. Het documentatiecentrum wordt overigens nergens in de bundel genoemd. De bundel sluit aan op de tentoonstelling 'Vier eeuwen domineesland', die in 1997 in het Utrechtse Catharijneconvent gehouden werd.

In het woord vooraf (7-12) stelt H. C. Endedijk dat 'de predikant in de laatste twee eeuwen van onze vaderlandse geschiedenis een belangrijke en specifieke rol heeft gespeeld'. In de negentiende eeuw had de dominee in Nederland een positie als geestelijk herder en behoeder van de 'ziel der natie'. In de twintigste eeuw en zeker sinds de jaren vijftig is deze status snel gedevalueerd. David J. Bos concludeert in 'Een kring van achtbare mannen'. De sociale positie van (hervormde) predikanten in negentiende-eeuws Nederland' (13-50) onder meer dat dominees veranderden van 'ambtenaren met den titel van profeten' [tot] entrepreneurs op een ongewisse markt'.

De meeste auteurs van de in totaal tien artikelen zijn protestantse theologen en kerkhistorici. Culturele, sociaal-wetenschappelijke of economische invalshoeken komen in hun onderzoek weinig aan bod. Het verband met de genoemde tentoonstelling bestaat hoofdzakelijk in de onderwerpkeuze. Er had meer gedaan kunnen worden om de bundel voor meer lezers toegankelijk te maken.

David J. Bos stelt dat nauwelijks onderzoek is gedaan naar de sociale positie van Nederlandse predikanten in de negentiende eeuw. Enorm veel is echter verschenen over individuele predikanten. 'Sinds het midden van de negentiende eeuw is de biografie het kerkhistorisch genre bij uitstek ... Waar portretten de standaard zijn, waagt men zich niet licht aan een landschap'. Volgens Bos definiëren kerkhistorici 'maatschappij' als iets dat buiten hun terrein ligt. Hoewel in de afgelopen twintig jaar historici en sociologen methoden van elkaar hebben overgenomen, is dit bij godsdienstsociologie en kerkgeschiedenis nog steeds niet het geval. Deze forse kritiek van Bos lijkt ook van toepassing op dit jaarboek. In L. C. van Drimmelen, 'De rechtspositie van de predikant' (51-74) gebruikt de auteur ruim twintig bladzijden om op basis van het beroepscontract uit 1817 een beschrijving te geven van de genoemde rechtspositie. De conclusie is dat deze in de afgelopen tweehonderd jaar nauwelijks is gewijzigd. Een verband met ontwikkelingen in de maatschappij wordt door de auteur niet gelegd.

Hetzelfde kan gezegd worden van de artikelen van F. G. M. Broeyer, 'De predikantsopleiding in de negentiende eeuw' (75-106), J. Vree, 'De kraaienplaag'. Een halve eeuw predikantenverenigingen in de Nederlandse samenleving (1844-1892)' (107-151), en M. J. Aalders, 'Het ambtsgewaad ter discussie in de kring der afgescheidenen' (152-182). Deze artikelen zijn erg beschrijvend, ze missen een duidelijke opbouw en een heldere tekst. De invalshoek is vrijwel geheel politiek en institutioneel.